

ІВАН ОГІЄНКО І ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ

Розглядаються погляди І. Огієнка на сутність почуття обов'язку дітей. Подані результати констатуючого етапу дослідження.

Із всеукраїнського спустошення повертається в наш час ім'я нашого земляка Івана Огієнка – ім'я людини, яка все життя вірою і правдою служила народові. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – всесвітньовідома особистість: поет і прозаїк, етнограф і мовознавець, поліглот і теоретик канонічного права, вчений – професор і перекладач Біблії та богослужбових книг, ієрарх Української автокефальної православної церкви, енциклопедист, носій і творець невисипущого національного духу, освітній діяч і педагог, один з фундаторів національної системи освіти і виховання. Просвітницький і педагогічний доробок ученого є одним із найважливіших джерел пізнання, розвитку і становлення теорії та практики національного виховання, української педагогіки. Учительський шлях І. Огієнка розпочався рано, ще зі шкільної лави. Будучи учнем III-го класу Брусилівської школи, він стає "помічником учителя", тобто допомагає слабшим учням. Це була своєрідна штатна посада, на яку царське "міністерство просвещения" навіть виділяло невелику платню. Таке раннє одночасне входження в два світи – у світ учня і світ педагога – формувало своєрідний погляд опосередковано на душу й серце дитини, глибоке розуміння її природи, сутності пізнавальних процесів. Досконале опанування дидактичним і фаховим матеріалом поєднувалось в І. Огієнка із глибоким знанням етнопсихології.

Його педагогічна спадщина відзначається жанровим розмаїттям. Це "Українська граматична література" (1908), "Посібник для учителів, учнів та для самоосвіти", "Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин" та ін. Аналіз науково-педагогічних праць І. Огієнка свідчить про те, що вчений на рівні європейської і світової думки розв'язував найскладніші дидактичні і виховні проблеми. Він працював над створенням такої системи навчання і виховання, всі компоненти якої покликані формувати в учнів честь і гідність, гордість за приналежність до української нації, готовність боронити її свободу, утверджувати власну державність. Цією ж метою сповнена його концепція розвитку національної освіти та виховання, яку він створив, перебуваючи на посаді високого державного урядовця.

Особливістю педагогічної спадщини Івана Огієнка є те, що на перше місце тут він ставив церкву. Мотивував це тим, що вона впливає на "вироблення в собі правдивої думки", "любви до первобатьківщини", "бережного ставлення до рідної мови, чесного життя у світі".

Як ієрарх церкви, він вважав, що вона формує основу нашого духовного життя. Найбільш цінними є численні архіпастирські звернення і послання до молоді. Педагогічною класикою стали "Криниця любові" – читанки для молоді, своєрідний цикл морально-філософських притч. Окремий афористичний світ становить "Наука про рідномовні обов'язки", де найголовнішим наріжним каменем існування свого народу як окремої нації є чуття першообов'язку перед мовою, нацією, Україною. Почуття обов'язку він пов'язував із філософськими категоріями, які не можуть мати вікової межі: вірою, надією, любов'ю, добром, справедливістю і правдою. Педагог радив формувати їх у дитині з раннього віку – мимовільно і розмаїто ("Віра – провідне світло для серця і для душі" [1]; "Любов та правда – основа світу, вони мусять бути разом, як дві сестри, нерозлучні" [2: 35]. Ставши "основами світу", любов стає "двигуном праці", а правда – "учителькою", що виховує повновартісних людей.

Провідну роль у формуванні морально-етичних якостей І. Огієнко відводив родині. Виховання в родині є джерелом національного духу, високої свідомості та моралі. "Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина," – це переконливо звучить і сьогодні. Першим наставником дитини є мати, яка починаючи з колиски, будує виховання на таких основах людської моралі, як совість, почуття обов'язку, любов до праці, пошана до старших, відданість Україні. Порушення цього віковичного морально-етичного укладу – то "найбільший гріх супроти дітей і своєї нації" [3].

І. Огієнко був глибоко переконаний в тому, що гармонія морального виховання має йти в парі з релігійним, впливати з нього. Тому почуття відповідальності, обов'язку педагог розглядав у єдності з почуттям християнського обов'язку, обов'язку перед Богом. Почуття обов'язку розумілось Огієнком як внутрішнє спонукання кожного громадянина (незалежно від соціального стану) виконувати "рідні приписи, рідні церковні звичаї", тобто сповнювати те, що робив сам Христос, сам богочоловік. Він не тільки не погорджував своїми національними звичаями, обрядами, традиціями юдейської спільноти, а передовсім завжди зберігав вірність рідній арамейській мові, усім багатотомним культурним здобуткам свого народу, показавши приклад для нас, як шанувати все своє рідне. У своїй праці "Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин" автор у віршованій формі повідує про "Божий світ та Господа Бога", про родину й суть молитви, про те, що не можна жити без Бога, а совість – то око Боже в людині, що праця – то ціль і основа нашого буття, а найбільший масток – то друзі, і хто кається, тому Бог прощає. У кінці читанки професор висловив звертання: "Українська молодь – закликаю тебе до пізнання бога і світу, до вироблення в собі правдивої думки: служи своєму богові і своєму народові! Це нехай стане тобі за ціль твого життя!"

Учений підкреслював, що з найбільш раннього віку діти повинні оволодівати ідеєю Бога, яка має бути відображена у змісті освіти. В процесі навчання діти мають проймаються глибокими почуттями, в них формуються високі моральні якості у зв'язку з ідеєю Бога як вищої справедливості, моральної інстанції.

Найсерйознішу відповідальність у справі виховання почуття совісті, обов'язку І. Огієнко покладав на школу. На його думку, вчитель передовсім сам "серцем і душею" повинен збагнути високі морально-духовні діяння і своєю поведінкою, своїм способом життя, вмінням "говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, власним прикладом впливати на учнів на оточення" [4: 33].

Думки І. Огієнка про виховання почуття обов'язку досить виразно підтверджуються результатами сучасних педагогічних досліджень. Цим проблемам присвячено і наше дослідження. При проведенні констатуючого експерименту нами важливо було виявити:

- особливості емоційно-мотиваційної сфери і розуміння почуття на емоційному рівні;
- виявлення когнітивного компоненту, тобто знань про почуття відповідальності;
- розуміння особистого обов'язку;
- розуміння відповідальності за колективні справи;
- виявлення ставлення дітей до виконання індивідуальних доручень, групових доручень, і спільних доручень.

Емпіричне дослідження поняття відповідальності як моральної якості ми розпочали зі з'ясування конкретнішого поняття "обов'язок" у розумінні молодших школярів. Так, першокласники пов'язують обов'язок з умінням слухатися вчителя і вчитись. Учні 2-х і 3-х класів навели ширший перелік своїх обов'язків: слухатися вчителя, старанно вчитись, виконувати домашні завдання, не запізнюватись на заняття, не пустувати на уроці, не бігати на перерві по коридору, не псувати підручники, не забувати вдома шкільні речі тощо. Як бачимо, молодші школярі схильні визначати свої обов'язки звужено і максимально конкретно.

Одночасно ми запропонували дітям завдання закінчити речення: "Відповідальність – це ...".

Аналіз отриманих даних показав, що школярі утруднюються дати узагальнену характеристику цього поняття і наводять конкретні приклади для його пояснення. В більшості випадків це були описи проявів відповідальності ("це коли учень вчиться на відмінно", "коли учень виконує сумлінно уроки", "відповідати за свої вчинки", "відповідати за когось", "відповідати за свої помилки", "коли учень зробив якийсь поганий вчинок і має нести покарання"). В окремих випадках дехто з молодших школярів ототожнює поняття "відповідальність" з близькими йому моральними категоріями, такими як чесність, дисциплінованість, прагнення допомогти людині, почуття сорому чи провини. Проте серед 160 опитуваних учнів не виявилось таких, які відмовились чи не зуміли сформулювати своє розуміння відповідальності і навести конкретні приклади її проявів, хоча були і помилкові відповіді ("коли відповідаю на уроці", "не ображає молодших"). На основі аналізу результатів дослідження, можна зробити такі висновки: з класу в клас спостерігається тенденція до збільшення кількості правильно названих ознак поняття "відповідальність". Якщо учні перших класів називають здебільшого 2-3 ознаки, то в другому класі діти називають від 3 до 4 ознак цього поняття. Третьюкласники оперують більшою кількістю понять: від 5 до 7. Знижується також кількість неправильних названих ознак. Підсумки досліджень, якщо взяти в процентах, були такі: 11 % молодших школярів мають високий рівень знань, 39% – середній рівень, 50% – низький рівень. Недостатність моральних уявлень і обмеженість власного досвіду, поведінки є основними причинами несформованості у дітей поняття "відповідальність".

З метою вивчення самооцінки учнів початкових класів використовувалась методика І.Д. Беха "Методика виявлення самооцінки і рівня розвитку самокритичності молодших школярів". Дана методика передбачала два завдання: 1. Учня пропонувалось написати невеликий твір на тему: "Який я".

2. З 12 карток із позитивними і негативними висловлюваннями про учнів вибрати ті, які властиві тобі.

Отримані дані говорять про те, що більшість учнів 1-го класу віднесли себе до "відповідальної людини", учні 2-3-х класів виявились більш самокритичними. Відповіді дітей свідчать, що їхня оцінка більш емоційна, ніж поміркована. Першокласники не завжди обґрунтовують свої міркування конкретними вчинками, тоді як в 3-му класі самооцінка ґрунтується на ряді фактів.

При проведенні констатуючого експерименту використовувались діагностичні методики, які склалися з педагогічних ситуацій, експериментальних задач морального змісту, проєктивних методик, методики "Вибір", розробленої академіком І.Д. Бехом. Результати показали, що молодші школярі в першу чергу проявляють відповідальність перед вчителем, а вже потім – перед колективом. Це пояснюється тим, що в цьому віці авторитетною людиною для школярів є учитель.

В процесі дослідження проблеми було проаналізовано підручники "Буквар", "Супутник букваря", "Віконечко", "Журавлик", "Ластівка", читанки для 2-3-х класів з метою виявлення особливостей репрезентації почуття відповідальності на рівні розуміння у кожному класі конкретної теми.

Як засвідчує аналіз, найбільш характерними особливостями формування почуття відповідальності засобами змісту гуманітарних освіти є до певної міри епізодичність, непослідовність, а іноді й неточність.

Лише кожне десяте завдання (оповідання, оповідь, казка і т. д.) спрямоване на розвиток почуття навчального громадського обов'язку дітей. Тому зміст формування розуміння і уявлень почуття відповідальності, за нашими переконаннями, варто доповнити матеріалом, з яким діти будуть ознайомлюватись під час позакласного читання. У зв'язку з цим нами була розроблена "Програма дитячих творів з проблеми розвитку почуття відповідальності дітей". В основі відбору текстів лежить їх морально-етична спрямованість. Крім того, використавши науковий досвід і програму з етичного виховання молодших школярів лабораторії морального виховання Інституту проблем виховання АПН України (науковий керівник – старший науковий співробітник Віра Андріївна Киричок), ми розробили зміст виховання почуття обов'язку учнів 1-3-х класів. Згідно з цим, починаючи з II-го півріччя першого класу щотижня проводиться заняття з факультативу "Виховання почуття обов'язку у молодших школярів" (34 заняття). Заняття з психолого-педагогічного тренінгу включають ігри, психомалюнок, психодра-

му, аналіз поведінкових ситуацій, підготовку дітьми сценок з казок на морально-етичну тематику, віршів, байок, загадок.

Таким чином, підхід І.Огієнка до виконання своїх обов'язків, відповідальність за результати роботи та показники проведеного експерименту дозволяють забезпечити ефективний розвиток почуття обов'язку у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мит. Іларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин. – Вінніпег: 1964. – 72 с.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Історично-релігійна монографія. – Вінніпег, 1965 – 424 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – К., 1994. – 74 с.
4. Іларіон. Удосконалення в любові // Віра й Культура. – 1954. – Ч. 2. – С. 32–35.

Матеріал надійшов до редакції 28.11.2001 р.

Басюк Н.А. Иван Огиенко и воспитание чувства ответственности у детей .

Рассматриваются взгляды И.Огиенко на сущность чувства долга детей. Представлены результаты констатирующего этапа исследования.

Basyuk N. A. Ivan Ogiyenko and fostering the feeling of responsibility in children.

The views of I. Ogiyenko on the essence of the feeling of responsibility in children are analysed. The author presents the results of the verification stage of the research.